

Instytut Historii UMCS

ELŻBIETA KOSOBUDZKA

Rozpracowanie Kurii Biskupiej w Lublinie przez aparat bezpieczeństwa PRL w latach 1946–1974

The process of investigating Diocesan Curia in Lublin by the PRL's apparatus of repression in the years 1946–1974

Problematyka inwigilacji Kurii Biskupiej w Lublinie przez aparat bezpieczeństwa PRL w latach 1946–1974 została ujęta, w różnych aspektach, w kilku artykułach naukowych, monografiach i pracy zbiorowej¹, jednak wspomniane publikacje nie wyczerpują problemu. W niniejszym artykule skupiłam się na źródłowej analizie rozpracowania kurii lubelskiej w latach 1946–1974, w okresie sprawowania funkcji przez dwóch biskupów ordynariuszy lubelskich: bp. Stefana Wyszyńskiego (lata 1946–1948) i bp. Piotra Kałwy (lata 1949–1974).

Baza źródłowa do badań działań aparatu bezpieczeństwa PRL wobec bp. Stefana Wyszyńskiego z lat 1946–1948 jest bardzo skąpa. Tworzą ją zachowane w archiwum Instytutu Pamięci Narodowej: raporty okresowe naczelnika Wydziału V Wojewódzkiego Urzędu Bezpieczeństwa Publicznego w Lublinie za 1948 r.²,

¹ *Aparat bezpieczeństwa wobec kurii biskupich w Polsce*, red. A. Dziurok, Warszawa 2009, s. 118–154; J. Wrona, *Ks. Wojciech Olech, kanclerz kurii biskupiej w Lublinie – szukanie modus vivendi*, [w:] *Od Piłsudskiego do Wałęsy. Studia z dziejów Polski w XX wieku. Księga jubileuszowa w 70 rocznicę urodzin prof. Andrzeja Paczkowskiego*, Warszawa 2008, s. 179–212; T. Brzustowski, *Studium perfidii. Bezpieka wobec lubelskiego Kościoła katolickiego za czasów Biskupa Piotra Kałwy w latach 1949–1974*, Lublin 2010; *Aparat ucisku na Lubelszczyźnie w latach 1944–1956 wobec duchowieństwa katolickiego*, red. Z. Zieliński, Lublin 2000. Brak jest publikacji ukazującej problematykę działań aparatu bezpieczeństwa PRL wobec bp. Stefana Wyszyńskiego i Kurii Biskupiej w Lublinie w latach 1946–1948.

² Archiwum Instytutu Pamięci Narodowej, Oddział w Lublinie [dalej: AIPN Lu], 29/6, Raport okresowy naczelnika Wydziału V WUBP w Lublinie za miesiąc czerwiec 1948 r., k. 30–38; *ibid.*,

sprawozdania dekanalne i miesięczne Sekcji III, IV, V i VI Wydziału V WUBP w Lublinie za 1948 r.³ oraz fragmenty teczki personalnej i teczki pracy agenta o pseudonimie „Bagiński”⁴.

Na podstawie analizy zachowanych dokumentów można stwierdzić, że w pierwszych latach istnienia PRL Kuria Biskupia w Lublinie była inwigilowana przez Wojewódzki Urząd Bezpieczeństwa Publicznego w Lublinie w ramach ogólnego rozpracowania duchowieństwa katolickiego, tzn. nie prowadzono odrębnych spraw ewidencji operacyjnej świadczących o szczególnym zainteresowaniu władz tymi strukturami kościelnymi. Pomimo że pierwsza wzmianka o obowiązku prowadzenia ogólnej ewidencji operacyjnej duchowieństwa katolickiego pochodzi z jesieni 1944 r., natomiast pierwsza instrukcja nakazująca ewidencję kleru diecezjalnego została opracowana w 1946 r. w Departamencie V MBP, to najwcześniejsze zachowane dokumenty świadczące o zainteresowaniu operacyjnym organów bezpieczeństwa instytucją Kurii Biskupiej w Lublinie i księżmi kurialistami pochodzą dopiero z 1949 r.⁵ Od 1946 r. prowadzono jedynie rozpracowania ewidencyjne księży wypowiadających się negatywnie o ówczesnej rzeczywistości politycznej, jednak dokumenty te się nie zachowały. Informacje o nich możemy odnaleźć tylko w sprawozdaniach Sekcji 5 Wydziału V WUBP w Lublinie⁶.

Choć już w październiku 1947 r. dyrektor Departamentu IV MBP Julia Bystrygierowa wskazała kurie biskupie jako pierwsze instytucje „do wszechstronnego i systematycznego rozpracowania Kościoła w terenie”⁷, to lipcu 1949 r. musiała przyznać, że do tej pory „te sztaby kleru” były jeszcze bardzo słabo roz-

Raport okresowy Naczelnika Wydziału V WUBP w Lublinie za miesiąc październik 1948 r., k. 83–99.

³ AIPN Lu, 29/8, Sprawozdania dekanalne i miesięczne Sekcji III, IV, V i VI Wydziału V WUBP od 1 IV 1948 r. do 30 IV 1948 r., k. 244–248.

⁴ AIPN Lu, 0017/514, Teczka personalna tajnego współpracownika pseudonim „Bagiński”, 1948–1956; AIPN Lu, 00227/1887, Krynicki Stanisław (teczka pracy agenta pseudonim „Bagiński”), 1948–1956.

⁵ Wyciągi z doniesień agenta „Bagińskiego”. Zob. Doniesienie z 22 IX 1949 r., [w:] AIPN Lu, 013/186 (II/2904), t. 1, Sprawa operacyjnej obserwacji nr 1872 na ks. Wojciecha Olecha krypt. „Dyplomata”, k. 5; Sprawa obiektowa założona na wydarzenia związane z „cudem lubelskim” od 3 VII 1949 r. Zob. AIPN Lu, 01286/528 (XIV/A/4), Cud lubelski 1949 (sprawa obiektowa); Sprawa operacyjnego rozpracowania (SOR) biskupa Piotra Kałwy o kryptonimie „Piotr” została założona w momencie konsekracji w 1949 r. Zob. AIPN Lu, 013/194, t. 1–7, Sprawa operacyjnego rozpracowania bp. Piotra Kałwy krypt. „Piotr”.

⁶ AIPN Lu, 29/8, Sprawozdania dekanalne i miesięczne Sekcji III, IV, V i VI Wydziału V WUBP od 1 IV 1948 r. do 30 IV 1948 r., k. 244–248.

⁷ J. Żaryn, *Ofensywa kleru a nasze zadania ..., 1947 (Ministerstwo Bezpieczeństwa Publicznego wobec Kościoła w Polsce)*, „Biuletyn Instytutu Pamięci Narodowej” 1993, t. 36, s. 111; *Instrukcje i wytyczne pracy operacyjnej przeciwko kościołowi Katolickiemu w latach 1945–1956. Wybór dokumentów*, oprac. F. Musiał, „Zeszyty Historyczne WiN-u” 2008, nr 28–29, s. 270.

szyfrowane. Jednocześnie jako najważniejsze zadanie WUBP „po linii kleru” wskazała rozpracowanie kurii biskupich⁸. Ukierunkowane działania aparatu bezpieczeństwa przyniosły pierwsze efekty w 1949 r., w wykazie „obiektów opracowywanych” przez Sekcję 1 Wydziału V Departamentu V MBP znalazły się już 24 kurie biskupie i administracje apostołskie⁹.

Zainteresowanie obiektowe instytucją Kurii Biskupiej w Lublinie rozpoczęło się dopiero w 1949 r., natomiast kategorie spraw operacyjnych, stanowiących jedną z głównych form ewidencji uwzględniających biskupów i pracowników kurii biskupich, zostały wprowadzone dosyć późno, gdyż dopiero w 1955 r. instrukcją nr 03/55 o zasadach prowadzenia rozpracowania agenturalnego i ewidencji operacyjnej w organach bezpieczeństwa publicznego PRL. Wśród kategorii osób, które podlegały rozpracowaniu agenturalnemu wyróżniono „kierownictwo kleru katolickiego, członków episkopatu i kurii biskupich”¹⁰. Zdobywane materiały dotyczące kurii były początkowo gromadzone w teczce zagadnieniowej (instrukcja nr 03/55 z 11 marca 1955 r.), jednak na mocy instrukcji z 2 lipca 1960 r. przeciw wszystkim kuriom diecezjalnym, jako instytucjom, „których rzeczywisty charakter cechuje wrogość do Polski Ludowej”, zakładano sprawy obiektowe¹¹. Powołanie Departamentu IV MSW w połowie 1962 r. doprowadziło do jeszcze głębszej inwigilacji struktur Kościoła katolickiego. Wprowadzony system ewidencji operacyjnej przewidywał nie tylko zakładanie teczki ewidencji operacyjnej na księdza (TEOK; zarządzenie i instrukcja z 6 lipca 1963 r.), ale także teczki ewidencji operacyjnej na biskupa (TEOB; instrukcja z 23 grudnia 1963 r., instrukcja nr 007/66 z 28 kwietnia 1966 r. o zasadzie i trybie prowadzenia ewidencji i dokumentacji działalności biskupów)¹².

Do chwili obecnej nie zachowały się Teczki Ewidencji Operacyjnej na Księdza (poza okładką teczki ks. Jacka Wargockiego z diecezji lubelskiej¹³). Podobnie wygląda sprawa z Teczka Ewidencji Operacyjnej na Biskupa – przetrwała tylko jedna prowadzona na bp. Piotra Kałwę w latach 1964–1974¹⁴.

⁸ *Aparat bezpieczeństwa w latach 1944–1956*, cz. 2: *Lata 1948–1949*, oprac. A. Paczkowski, Warszawa 1996, s. 159, odprawa z 28 VII 1949 r.; A. Dziurok, *Wstęp*, [w:] *Aparat bezpieczeństwa wobec...*, s. 8–9.

⁹ *Wykaz kościołów i instytucji kościelnych infiltrowanych przez sekcje I, II i IV Wydziału V Departamentu V MBP, 1949*, [w:] *Aparat bezpieczeństwa w latach 1944–1956...*, s. 133.

¹⁰ *Aparat bezpieczeństwa w Polsce w latach 1953–1954. Taktyka, strategia, metody*, oprac. A. Paczkowski, G. Majchrzak, Warszawa 2004, s. 385–400; A. Dziurok, *Wstęp*, [w:] *Aparat bezpieczeństwa wobec...*, s. 10; T. Ruzikowski, *Agenci*, „Biuletyn Instytutu Pamięci Narodowej” 2005, nr 3, s. 45.

¹¹ Instrukcje pracy operacyjnej aparatu bezpieczeństwa PRL (1945–1989), oprac. T. Ruzikowski, Warszawa 2004, s. 64, 114.

¹² *Metody pracy operacyjnej aparatu bezpieczeństwa wobec kościołów i związków wyznaniowych 1945–1989*, red. A. Dziurok, Warszawa 2004, s. 336–345, 352–357.

¹³ AIPN Lu, 219/1, TEOK 45567 (dot. Wargocki Jacek), t. 1, 2, 1979–1988.

¹⁴ AIPN Bu, 0639/82 (30/78), Bp Kałwa Piotr, 1964–1974.

Przeciw Kurii Biskupiej w Lublinie w 1961 r. została założona sprawa obiektowa o kryptonimie „Centrala”. Sprawa obiektowa stanowiła formę dokumentacji opracowania politycznego przeciwnika i stwarzanych przez niego zagrożeń¹⁵. Wszczęto ją w celu rozpracowania „wrogiej działalności” instytucji kościelnych (parafie, gminy wyznaniowe, zgromadzenia zakonne itp.)¹⁶. Na podstawie rozpoznania w ramach spraw obiektowych rozpoczynano w uzasadnionych wypadkach sprawy operacyjnego sprawdzenia lub operacyjnego rozpracowania. Decyzje o założeniu sprawy obiektowej podejmowali dyrektorzy departamentów operacyjnych MSW¹⁷. Do sprawy włączano wyciągi z meldunków operacyjnych, pierwsze i ostatnie meldunki z wszczynanych i zakończonych spraw, analizy tych spraw oraz materiały różne (plany, szkice, wykazy źródeł informacji, niekiedy informacje od źródeł niekwalifikowanych, tj. nieewidencjonowanych w odrębnych teczkach)¹⁸. Sprawa obiektowa o kryptonimie „Centrala” była prowadzona do końca PRL, jednakteczka nie zachowała się. Informacje o tym, że istniała, co zawierała i jakie osobowe źródła informacji były w niej uwzględnione odnajdujemy w korespondencji KWMO w Lublinie, dotyczącej osobowych źródeł informacji, kierunkowo – problemowych planach pracy Służby Bezpieczeństwa oraz sprawozdaniach rocznych z pracy Wydziału „W” (odpowiedzialnego za kontrolę korespondencji)¹⁹.

Zachowała się natomiastteczka z obserwacji Kurii Biskupiej w Lublinie i diecezji lubelskiej przez Służbę Bezpieczeństwa z lat 1961–1974, prowadzonej w Departamencie IV MSW. Zawiera ona niezwykle szczegółowe informacje przesyłane przez Służbę Bezpieczeństwa w Lublinie dotyczące sytuacji w Kurii Biskupiej w Lublinie w poszczególnych latach, planów pracy, kierunków działań wobec kurii, oceny biskupów i kurialistów, korespondencji w sprawie poszczególnych księży²⁰.

¹⁵ AIPN Lu, 204/28, Teoria pracy operacyjnej, Warszawa 1982.

¹⁶ Ł. Kamiński, *Lingua securitatis*, „Pamięć i Sprawiedliwość” 2003, nr 1(3), s. 214. Por. z: *Słownik terminów używanych przez SB*, portal internetowy „Videofact”, http://www.videofact.com/polska/sownik_sb.htm, [data dostępu: 31.07.2012]; *Słowniczek pojęć dla poszkodowanych*, <http://www.internowani.xg.pl/index.php?type=article&aid=518>, [data dostępu: 31.07.2012].

¹⁷ AIPN Lu, 204/28, Teoria pracy operacyjnej, s. 76.

¹⁸ *Tak byłem SBkiem*, portal internetowy „Videofact”, http://www.videofact.com/polska/bylem_SBkiem.html, [data dostępu: 3.08.2012].

¹⁹ AIPN Lu, 0276/115 (265/115), Wykaz osobowych źródeł informacji z dnia 14 VI 1982 r., [w:] Korespondencja dotycząca osobowych źródeł informacji, 1980–1982, k. 60–61; *ibid.*, Wykaz tajnych współpracowników na 9 XII 1981 r., k. 131; *ibid.*, Obciążenie pracowników Wydziału IV KWMO w Lublinie źródłami informacji z 16 IV 1981, k. 197–204; AIPN Lu, sygn. 0199/7, t.1–4 (104/21,22,23,24), Kierunkowo-problemowy plan pracy na rok 1977 Wydziału IV SB KWMO z 15 XII 1976 r., [w:] Kierunkowe plany pracy Wydziału IV SB, 1977–1980, k. 7; AIPN Lu, 066/2 (38/2), Sprawozdania roczne z pracy Wydziału „W” od ur. U-001/62-U-008/69 za okres 9 I 1962–4 I 1969, k. 7.

²⁰ AIPN Bu, 0713/5 (68/79), Materiał dotyczący kurii i diecezji lubelskiej, 1961–1974.

Organy bezpieczeństwa prowadziły również ewidencję osób pełniących najważniejsze funkcje w kurii, podejrzanych o „wrogą” działalność. Były one rozpracowywane w ramach sprawy operacyjnego rozpracowania (bp Piotr Kałwa)²¹ oraz sprawy obserwacji operacyjnej (przed 1960 r. sprawa ewidencyjno-obszerności). Obserwacją zostali objęci m.in.: wikariusz generalny ks. Piotr Stopniak – sprawa o kryptonimie „Śmiały”²² od 1955 r. oraz kanclerz Kurii Biskupiej ks. Wojciech Olech – sprawa o kryptonimie „Dyplomata”²³ od 1957 r. (data założenia sprawy ewidencyjno-obszerności, natomiast pierwsze raporty w teczce pochodzą z 1949 r.). Założono im również podsłuchy telefoniczne, w 1956 r. ks. Wojciechowi Olechowi²⁴, a w 1961 r. wikariuszowi generalnemu Piotrowi Stopniakowi (materiał uzyskany tą drogą znajduje się w teczce pod kryptonimem „Dogmatyk”²⁵).

Obszernym i niezwykle istotnym źródłem do badań inwigilacji Kurii Biskupiej przez aparat bezpieczeństwa PRL sąteczki tajnych współpracowników: wspomnianego wcześniej agenta o pseudonimie „Bagiński” oraz agenta o pseudonimie „Janek”²⁶.

Ponadto informacje o inwigilacji Kurii Biskupiej w Lublinie możemy znaleźć w sprawozdaniach miesięcznych szefa WUBP w Lublinie²⁷ oraz sprawozdaniach kwartalnych²⁸ i rocznych²⁹ komendanta KWMO ds. Bezpieczeństwa w Lublinie.

Od początku istnienia Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej Kościół katolicki był uznawany przez komunistyczne władze za instytucję wrogą³⁰. Kurie biskupie

²¹ AIPN Lu, 013/194 (II/2912), t. 1–7, Sprawa operacyjnego rozpracowania nr 1871, krypt. Piotr (na b-pa Piotra Kałwę).

²² W uzasadnieniu podano: „Jako wikariusz generalny Kurii Biskupiej w Lublinie jest najbliższym współpracownikiem biskupów Kałwy i Wilczyńskiego, którzy wspólnie wydają wrogie dyrektywy podległym sobie księżom godzące w ustrój Polski Ludowej” (AIPN Lu, 013/205 (II/2923), Postanowienie o założeniu agenturalnej sprawy na osobę Piotra Stopniaka z 30 VI 1955 r., [w:] Sprawa operacyjnej obserwacji krypt. „Śmiały” nr 1891 (Stopniak Piotr), k. 5).

²³ AIPN Lu, 013/186 (II/2904), t. 1–3, Olech Wojciech, Sprawa operacyjnej obserwacji nr 1872 krypt. „Dyplomata”.

²⁴ Od 6 marca 1956 r. do 28 grudnia 1961 r. AIPN Lu, 013/186 (II/2904), t. 3, cz. 1. Dokumentacja z podsłuchu telefonicznego w sprawie krypt. „Dyplomata” nr 1872, Olech Wojciech.

²⁵ AIPN Lu, 013/205 (II/2923), t. 1, Stopniak Piotr – materiały z podsłuchu telefonicznego, „Dogmatyk”, 1961.

²⁶ AIPN Lu, 00336/5, Teczka pracy tajnego współpracownika pseudonim „Janek”, nr ewidencyjny 1849, 24 IV 1962–16 I 1989.

²⁷ AIPN Bu, 1572/333 (MBP 333), Sprawozdania miesięczne szefa WUBP Lublin 1953.

²⁸ AIPN Bu, 1585/556, Sprawozdania kwartalne I zastępcy komendanta wojewódzkiego MO do spraw bezpieczeństwa w Lublinie, 1962.

²⁹ *Ibid.*, Sprawozdanie roczne z działalności SB województwa lubelskiego, 1962, 1963, 1964; AIPN Lu, 066/2 (38/2), Sprawozdania roczne z pracy Wydziału „W” od ur. U-001/62-U-008/69 za okres 9 I 1962–4 I 1969.

³⁰ Komuniści traktowali Kościół katolicki przede wszystkim jako głównego konkurenta w walce o „rząd dusz” i wpływ na społeczeństwo, w związku z czym księża stali się dla nich głównym

jako najważniejsze instytucje w administracji kościelnej³¹ zostały poddane intensywnej inwigilacji przez aparat bezpieczeństwa PRL³².

Początkowo rozpracowaniem kierowniczych struktur Kościoła na poziomie diecezji lubelskiej nie zajmowały się specjalnie wydzielone pionierzy, ale podejmowano je w ramach szerszych działań wymierzonych w duchowieństwo katolickie.

Pierwsze komórki aparatu bezpieczeństwa odpowiedzialne za walkę z Kościołem katolickim zaczęły kształtować się w Lublinie w sierpniu 1944 r.³³. W świetle zachowanych źródeł w ramach Wydziału Kontrwywiadu (prowadzącego wówczas całość zagadnień operacyjnych) jako jedna z pierwszych powstała Sekcja 3³⁴. Jej zadaniem była „operacyjna kontrola duchowieństwa”, jednak sekcja ta nie była w stanie realizować działań, do których została powołana. UB musiał wówczas skupić wszystkie siły na walce z niepodległościowym podziemiem zbrojnym, odkładając na później kwestię Kościoła.

Na początku 1945 r. powstał Wydział I WUBP, który przejął zadania Kontrwywiadu związane z pracą operacyjną. W jego ramach nadal funkcjonowała Sekcja 3, odpowiedzialna za walkę z Kościołem³⁵. W latach 1946–1948 działania

przeciwnikiem ideowym. Uznali, że: „[...] każdy ksiądz jest nosicielem obcej ideologii, [...] kler stanowi jedyny oficjalny i zorganizowany ośrodek opozycji ideologicznej [...] grupa stale para się działalnością antysocjalistyczną”. Cyt. za: *Tezy z wykładu. Teczka ewidencji operacyjnej na księdza, Katowice, 11 VI 1963 r.*, [w:] *Kościół w godzinie próby 1945–1989. Nieznane dokumenty i świadectwa*, Kraków 2003, s. 288. Zob. również: *Przeciw czerwonej dyktaturze*, red. F. Musiał, J. Szarek, Kraków 2007, s. 89.

³¹ Kan. 469–486, *Codex Iuris canonici auctoritate Joannis Pauli PP. II promulgat es* [Kodeks Prawa Kanonicznego przekład Polski zatwierdzony przez Konferencję Episkopatu], Pallottinum 1984; J. Gręzikowski, *Czym jest kuria diecezjalna?*, „Tygodnik Katolicki Niedziela” (edycja wrocławska) 2002, nr 2; J. Krukowski, *Administracja w Kościele. Zarys kościelnego prawa administracyjnego*, Lublin 1985, s. 86; idem, *Zasady organizacji i funkcjonowania kurii diecezjalnej*, [w:] *Struktura i zadania kurii diecezjalnej. Materiały z ogólnopolskiej konferencji naukowej zorganizowanej w ramach obchodów „Roku Prymasa Tysiąclecia” przez Stowarzyszenie Kanonistów Polskich, Wydziału Prawa Kanonicznego Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego, Wydziału Nauk Prawnych Towarzystwa Naukowego KUL oraz Wyższe Seminarium Duchowne Diecezji Warszawsko-Praskiej (Warszawa–Praga 11–12 IX 2001)*, red. J. Krukowski, K. Warchałowski, Warszawa 2003, s. 12–13.

³² *Aparat bezpieczeństwa wobec...; Niezłomni. Nigdy przeciw Bogu. Komunistyczna bezpieka wobec biskupów polskich*, red. J. Marecki, F. Musiał, Warszawa–Kraków 2007, s. 19–28; A. Dziurok, *Wstęp*, [w:] *Metody pracy operacyjnej aparatu bezpieczeństwa...*, s. 19–31.

³³ Odpowiedzialnymi za utworzenie tych struktur stali się pełnomocnicy i szefowie grup operacyjnych, którzy posługiwali się schematami organizacyjnymi jednostek terenowych wszystkich szczebli, opracowywanymi przez kierownictwo Resortu Bezpieczeństwa Publicznego.

³⁴ Wynika z tego, że UB w Lublinie od samego początku dostrzegł konieczność podjęcia działań skierowanych przeciwko Kościołowi katolickiemu (AIPN Lu, 24/3, Schematy struktur organizacyjnych WUBP, MUBP i PUBP Lublin, [w:] Zarządzenia, instrukcje, rozkazy i pisma instruktywne Kierownika Resortu i WUBP Lublin, k. 60–62).

³⁵ AIPN Lu, 29/6, Raport okresowy naczelnika Wydziału V WUBP w Lublinie za miesiąc czerwiec 1948 r., [w:] Raporty okresowe miesięczne kierownictwa Wydziału V WUBP w Lublinie,

operacyjne wobec duchowieństwa i biskupów prowadziła Sekcja V Wydziału V WUBP w Lublinie, która funkcjonowała do lutego 1953 r.³⁶

4 marca 1946 r. po śmierci biskupa lubelskiego Mariana Leona Fulmana³⁷ ks. Stefan Wyszyński został mianowany przez papieża Piusa XII biskupem lubelskim³⁸. Głównym zadaniem nowego ordynariusza stała się odbudowa zniszczonych w wyniku działań wojennych obiektów kościelnych oraz struktur diecezjalnych³⁹. Okres sprawowania posługi biskupiej przez Stefana Wyszyńskiego, a w szczególności lata 1946–1947, to czas, gdy w stosunku do Kościoła katolickiego rządzący nie stosowali jeszcze specjalnych nacisków. Kościół pozostawał chwilowo poza represyjną sferą polityki komunistycznych władz⁴⁰. Dopiero od 1948 r. (ostatni rok kierowania diecezją przez biskupa lubelskiego Stefana Wyszyńskiego) rozpoczął się okres wywierania największej presji na Kościół, który swoje apogeum osiągnął w latach 1949–1955 (kiedy stanowisko ordynariusza lubelskiego piastował następca bp. Wyszyńskiego – bp Piotr Kałwa, o czym szerzej piszę w dalszej części artykułu).

k. 30–38; *ibid.*, Raport okresowy naczelnika Wydziału V WUBP w Lublinie za miesiąc październik 1948 r., k. 83–99. L. Piłat, *Metody działania Wojewódzkiego Urzędu Bezpieczeństwa Publicznego w Lublinie wobec Kościoła katolickiego w latach 1944–1949 w świetle zasobów archiwalnych lubelskiej Delegatury Urzędu Ochrony Państwa*, [w:] *Aparat ucisku na Lubelszczyźnie w latach 1944–1956 wobec duchowieństwa katolickiego*, red. Z. Zieliński, Lublin 2000, s. 99.

³⁶ AIPN Lu, 29/6, Raport okresowy naczelnika Wydziału V WUBP w Lublinie za miesiąc czerwiec 1948 r., k. 30–38; *ibid.*, Raport okresowy Naczelnika Wydziału V WUBP w Lublinie za miesiąc październik 1948 r., k. 83–99; L. Piłat, *op. cit.*, s. 100–101.

³⁷ Poprzednik bp. Stefana Wyszyńskiego bp Marian Leon Fulman powrócił do Lublina z miejsca internowania przez Niemców w Nowym Sączu 9 II 1945 r., jednak wkrótce potem, 18 XII 1945 r., zmarł (Archiwum Archidiecezjalne w Lublinie [dalej: AAL], sygn. 60 II b F 15, Akta osobowe M. L. Fulmana; *Śp. ks. Biskup Marian Leon Fulman*, „Wiadomości Diecezjalne Lubelskie” [dalej: WDL], R. 23, 1946, s. 3; P. Nitecki, *Biskupi Kościoła w Polsce w latach 965–1999*, Warszawa 2000; S. Dąbrowski, *200 lat diecezji lubelskiej w służbie Bogu, Ojczyźnie i człowiekowi*, Lublin 2005, s. 35–37.

³⁸ P. Stopniak, *J. E. Ks. dr Stefan Wyszyński biskupem lubelskim*, WDL, R. 55, 1981, s. 122.; idem, *Konsekracja i ingres biskupa*, WDL, R. 55, 1981, s. 176–178; *Ks. Bp Stefan Wyszyński – biskup lubelski (26 maja 1946–30 stycznia 1949) (szkic monograficzny)*, WDL, R. 55, 1981, s. 130; B. Pylak, *Stefan Wyszyński, Biskup Lubelski 1946–1949*, Lublin 2000, s. 16–17; P. Raina, *Biskup lubelski*, [w:] *Kardynał Wyszyński. Droga na Stolicę Prymasowską*, Warszawa 1998.

³⁹ S. Dąbrowski, *op. cit.*, s. 39; *Troska biskupa o Gimnazjum i Liceum Biskupie*, WDL, R. 55, 1981, s. 144–145; *Odbudowa katedry lubelskiej*, *ibid.*, s. 153–154; *Odbudowa katedry i kościołów zniszczonych podczas wojny*, *ibid.*, s. 145–187; *Odbudowa kościołów zniszczonych podczas wojny*, *ibid.*, 147–148; P. Gach, *Lubelskie posługiwanie sługi Bożego Stefana Wyszyńskiego*, WDL, R. 75, 2001, s. 1043; B. Pylak, *op. cit.*, s. 16–17; P. Raina, *op. cit.* *Biskup lubelski* [w:] *Kardynał Wyszyński. Droga na Stolicę Prymasowską*, Warszawa 1998.

⁴⁰ W stosunku do Kościoła katolickiego początkowo nie stosowano specjalnych nacisków. Partia komunistyczna miała zbyt wiele różnych kłopotów z opozycją i zbrojnym podziemiem niepodległościowym. Były to początki reżimu komunistycznego w Polsce, kiedy zabiegano o akceptację społeczną nowych układów politycznych. A. Dudek, R. Gryz, *Komuniści i Kościół w Polsce (1945–1989)*, Kraków 2003, s. 199; B. Pylak, *op. cit.*, s. 16–17.

Do 1948 r. aparat bezpieczeństwa był zaabsorbowany walką na innych frontach. Uprawiano wówczas politykę „przychylnych” gestów wobec hierarchii kościelnej, starając się przy tym wykorzystać autorytet Kościoła katolickiego do swoich celów⁴¹. Ówczesne władze bezpieczeństwa decydowały się jedynie na sporadyczne działania represyjne. W tym czasie zanotowano tylko jeden przypadek zabójstwa księdza przez UB⁴². W tych warunkach bp Wyszyński zdołał w części odbudować zniszczone w wyniku działań wojennych prowadzonych podczas II wojny światowej budynki kościelne i struktury diecezjalne (Wydział Duszpasterski i Wydział Spraw Szkolnych). Ponadto wspierał rozwój Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego⁴³.

Z zachowanych źródeł archiwalnych (głównie w archiwum IPN – niestety szczątkowych) wynika, że ówczesne struktury aparatu bezpieczeństwa opierały swoją działalność na osobowych źródłach informacji (w Sprawozdaniu Sekcji 5 Wydziału V WUBP w Lublinie z kwietnia 1948 r. jest mowa o 27 osobowych źródłach informacji, w większości przekazujących dane dotyczące księży⁴⁴) oraz na ewidencji operacyjnej. Do monitorowania kazań wykorzystywano usługi informatorów. W sposób szczególny WUBP w Lublinie traktował natomiast publiczne wystąpienia bp. Stefana Wyszyńskiego, które osobiście kontrolowali bardziej doświadczeni funkcjonariusze Sekcji 5⁴⁵.

⁴¹ Władze wojewódzkie prowadziły wówczas tzw. „politykę lubelską”, polegającą na zgodzie na reaktywowanie Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego oraz nauczanie religii w szkołach, a także wyłączenie ziemi należącej do Kościoła spod rygorów dekretu o reformie rolnej (A. Dudek, R. Gryz, *op. cit.*, s. 199).

⁴² W 1948 r. ofiarą zabójstwa na zlecenie UB padł ks. Jan Szczepański, proboszcz w Rzeźnicy Bychawskiej. Ksiądz Szczepański dał się poznać jako zdecydowany przeciwnik władzy ludowej, dlatego też w latach 1946–1947 był przedmiotem zainteresowania Milicji Obywatelskiej, władz partyjnych oraz Powiatowego Urzędu Bezpieczeństwa Publicznego w Lubartowie i Wojewódzkiego Urzędu Bezpieczeństwa Publicznego w Lublinie. Odnotowywano kazania i wypowiedzi księdza, a także jego kontakty z antykomunistycznym podziemiem niepodległościowym na terenie parafii, w której zarządzał. Odważna postawa duchownego nie odpowiadała lokalnym władzom. Z tego powodu był wielokrotnie upominany przez członków PPR, funkcjonariuszy milicji i Urzędu Bezpieczeństwa Publicznego w Lubartowie. Zlekceważył ostrzeżenia, dlatego władze postanowiły wykorzystać bardziej restrykcyjne środki. W nocy z 22 na 23 sierpnia 1948 r. ks. Jan Szczepański został uprowadzony z plebanii. 3 września 1948 r. z rzeki Wieprz wyłowiono zwłoki kapłana, posiadające ślady tortur oraz ranę postrzałową głowy. Śledztwo MO w tej sprawie nie przyniosło większych rezultatów, gdyż było prowadzone w taki sposób, aby ukryć fakt dokonania zabójstwa na zlecenie UB. Obecnie na podstawie ustaleń Marka Nity wiadomo, że ks. Jana Szczepańskiego zamordowali funkcjonariusz PUBP w Lubartowie oraz członek PPR. M. Nita, *Lubelski Popiełuszko czasów biurotowskich ks. Jan Szczepański (1890–1948)*, „Nasz Dziennik”, nr 198(2911) z 25–26 VIII 1997.

⁴³ E. Kosobudzka, *Diecezja lubelska po II wojnie światowej i posługa biskupa lubelskiego Stefana Wyszyńskiego*, [w:] *Letnia Szkoła Historii Najnowszej 2011*, Warszawa 2012, s. 201–207.

⁴⁴ AIPN Lu, 29/8, Sprawozdania dekanalne i miesięczne Sekcji III, IV, V i VI Wydziału V WUBP od 1 IV 1948 r. do 30 IV 1948 r., k. 244–248; L. Piłat, *op. cit.*, s. 101–102.

⁴⁵ Sprawozdania dekanalne i miesięczne Sekcji III, IV, V i VI Wydziału V WUBP..., k. 244–248; L. Piłat, *op. cit.*, s. 102.

Od 1946 r. WUBP w Lublinie zaczął prowadzić ewidencję kleru diecezjalnego, a w jego ramach pracowników kurii wypowiadających się negatywnie o ówczesnym systemie politycznym⁴⁶. Obowiązek ten nakładała opracowana w 1946 r. w Departamencie V MBP instrukcja dotycząca ewidencji duchowieństwa diecezjalnego w sekcjach V wydziałów wojewódzkich urzędów bezpieczeństwa publicznego⁴⁷. Zawierała ona wzory i wskazówki należytego wypełniania. Zalecała zakładanie teczek duchowieństwu świeckiemu, w których miały znajdować się następujące dokumenty: materiały oficjalne (skład kurii i aktywu duchownego), sieć agenturalna (plan „nasadzenia agentury”), ewidencja elementu przestępczego (księża pozostający w legalnej opozycji – PSL, Stronnictwo Pracy), praca operacyjna, korespondencja, ewidencja przestępczej działalności (nielegalne wydawnictwa), ewidencja elementu demokratycznego zawierająca m.in. spis postępowych księży, skład kurii, plan rozmieszczenia wewnętrznych działów w budynku kurii⁴⁸.

WUBP w Lublinie w tym czasie najczęściej stosował najprostszą formę ewidencji, którą były rozpracowania ewidencyjne. Do ich wszczęcia wystarczała jedynie informacja o tzw. wrogim wystąpieniu. Charakter rozpracowań ewidencyjnych spowodował, że WUBP w Lublinie zajmował się wówczas jedynie gromadzeniem i ewentualnie selekcją informacji uzyskiwanych od informatorów, nie mając właściwie możliwości podjęcia działań represyjnych⁴⁹.

Ponadto Wydział V prowadził rozmowy, tzw. profilaktyczno-ostrzegawcze, z księżmi, których działalność uznano za szczególnie szkodliwą. Celem takiej konwersacji była z jednej strony, chęć zastraszenia, a z drugiej, uzyskanie interesujących informacji i wysondowanie pod kątem ewentualnego werbunku. Funkcjonariusze mieli często problemy z prowadzeniem rozmów, dlatego też wielokrotnie Wydział V zwracał się do Departamentu V z prośbą o przesyłanie szczegółowych instrukcji, które ułatwiłyby pracownikom (o niskim wykształceniu) wykonanie zadania. Konwersacje przynosiły jednakże znikome rezultaty⁵⁰.

Poważnym problemem w tym czasie było znalezienie wartościowej agentury, a tym samym głębsza infiltracja duchowieństwa i samego biskupa Wyszyńskiego

⁴⁶ *Słowniczek niektórych pojęć używanych w resorcie*, „Biuletyn Informacji Publicznej Instytutu Pamięci Narodowej – Komisja Ścigania Zbrodni przeciwko Narodowi Polskiemu”, <http://katalog.bip.ipn.gov.pl/dictionary.do>, [data dostępu: 2.08.2012].

⁴⁷ *Instrukcja nr 1 Departamentu V MBP w sprawie ewidencji duchowieństwa diecezjalnego w sekcjach V wydziałów V wojewódzkich urzędów bezpieczeństwa Publicznego, 1946*, [w:] *Metody pracy operacyjnej...*, s. 77–85; A. Dziurok, *Wstęp*, [w:] *Aparat bezpieczeństwa wobec...*, s. 8; B. Łoziński, *Jak Służby Bezpieczeństwa zwalczały Kościół*, „Znaki Nowych Czasów” 2007, nr 18, s. 12; *Słowniczek niektórych pojęć...*

⁴⁸ *Instrukcja nr 1 Departamentu V MBP...*, s. 77–85.

⁴⁹ Sprawozdania dekanalne i miesięczne Sekcji III, IV, V i VI Wydziału V WUBP..., k. 244–248; L. Piłat, *op. cit.*, s. 102.

⁵⁰ L. Piłat, *op. cit.*, s. 106–107.

go. Najcenniejszym osobowym źródłem informacji jakiego udało się zwerbować WUBP w Lublinie w 1947 r. był informator o pseudonimie „Bagiński”, który dostarczał niezwykle szczegółowych danych o kurii i innych księżach z diecezji lubelskiej. To głównie z jego doniesień ujętych w teczce personalnej⁵¹ i pracy⁵² poznajemy sytuację w diecezji za czasów biskupa Wyszyńskiego, a później jego następcy bp. Piotra Kałwy.

Informatorem tym był ks. dr Stanisław Krynicki⁵³, pełniący wówczas funkcję proboszcza parafii katedralnej w Lublinie. Współpracował on z UB aż do śmierci w 1962 r. W 1952 r. zmieniono mu kategorię z informatora na agenta. Początkowo działał na podstawie ustnego zobowiązania do współpracy, jednak w 1954 r. własnoręcznie sporządził pisemne zobowiązanie do współpracy i utrzymania tego faktu w ścisłej tajemnicy⁵⁴.

Należy zaznaczyć, że ks. Stanisław Krynicki pozostawał w konflikcie z bp. Wyszyńskim od 1947 r., z powodu odwołania go z funkcji proboszcza parafii katedralnej w Lublinie i przeniesienia do wiejskiej parafii w Końskowoli. Powodem decyzji biskupa były problemy obyczajowe duchownego, a także fakt, że ordynariusz prawdopodobnie dowiedział się o współpracy księdza Krynickiego z UB i przez przeniesienie go do oddalonej o około 50 km od Lublina parafii chciał osłabić niepożądane działania, wynikające ze współpracy księdza z WUBP

⁵¹ AIPN Lu, 0017/514, Teczka personalna tajnego współpracownika pseudonim „Bagiński”, 1948–1956.

⁵² AIPN Lu, 00227/1887, Krynicki Stanisław (teczka pracy agenta pseudonim „Bagiński”), 1948–1956.

⁵³ Ksiądz Stanisław Krynicki (1903–1962) – absolwent Wydziału Prawa Kanonicznego na KUL z tytułem doktora. W 1927 r. otrzymał święcenia kapłańskie z rąk bp. Mariana Leona Fulmana. Pierwsza praca to dwuletni wikariat przy kościele św. Pawła. Następnie wikariat w Lubartowie, potem mianowano go wikariuszem katedralnym w Lublinie i audytorem Sądu Biskupiego w Lublinie. Na początku października 1939 r. ks. Stanisław Krynicki został aresztowany przez gestapo wraz z innymi kurialistami i osadzony w więzieniu na zamku w Lublinie. W grudniu 1939 r. został przewieziony do obozu koncentracyjnego w Oranienburgu, a następnie w Dachau, przetrzymywano go do kwietnia 1945 r. Po powrocie do Polski, jesienią 1945 r., został proboszczem parafii katedralnej w Lublinie, gdzie przebywał do sierpnia 1947 r. Wówczas rozpoczął współpracę z aparatem bezpieczeństwa PRL, jako agent o pseudonimie „Bagiński”. We wrześniu 1947 r. został przeniesiony do wiejskiej parafii w Końskowoli przez bp. Stefana Wyszyńskiego. Następnie trafił do Biłgoraja, a w maju 1952 r. mianowano go proboszczem parafii Zwiastowania NMP w Tomaszowie Lubelskim, gdzie zmarł w 1962 r. Pełnił tam również funkcję dziekana. W 1954 r. uchwałą Rady Państwa odznaczony Złotym Krzyżem Zasługi (*Uchwałą Rady Państwa z dnia 19 lipca 1954 r.*, „Monitor Polski” nr 108, poz. 1454, 1455, 1456, s. 1505).

⁵⁴ AIPN Lu, sygn. 00227/1887, Krynicki Stanisław (teczka pracy agenta pseudonim „Bagiński”), 1948–1956; AIPN Lu, sygn. 0017/514, Teczka personalna tajnego współpracownika pseudonim „Bagiński”, 1948–1956; E. Kosobudzka, *Problem agentury wśród księży katolickich w diecezji lubelskiej na przykładzie agenta „Bagińskiego”*, „Annales UMCS”, sec. F, vol. LXVI, 2011, z. 2, s. 159–174.

w Lublinie⁵⁵. Jednak w Końskowoli ksiądz Krynicki jeszcze bardziej zacieśnił współpracę z organami aparatu bezpieczeństwa PRL, licząc na poparcie swojego awansu w hierarchii kościelnej.

Z zachowanych źródeł wynika, że do 1949 r. środowisko Kurii Biskupiej w Lublinie było słabo rozpoznane przez organy bezpieczeństwa. Działalność UB ograniczała się jedynie do gromadzenia i weryfikacji danych uzyskanych od informatorów. Brak wartościowych agentów uniemożliwił podjęcie intensywniejszych działań wobec kurii i biskupa Wyszyńskiego.

12 listopada 1948 r. bp Stefan Wyszyński został mianowany przez papieża Piusa XII biskupem metropolitą gnieźnieńskim i warszawskim oraz prymasem Polski. Po jego odejściu nowym biskupem ordynariuszem diecezji lubelskiej został, mianowany 11 maja 1949 r., profesor Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego ks. Piotr Kałwa⁵⁶. Pozostawał on na tym stanowisku do śmierci 17 lipca 1974 r.⁵⁷. Biskupowi Kałwie przyszło pracować w niezwykle trudnych politycznie warunkach. Na lata jego posługi biskupiej przypada okres największej presji komunistycznych władz na Kościół katolicki w Polsce⁵⁸.

W 1949 r. działania operacyjne wobec duchowieństwa i Kurii Biskupiej kontynuował Wydział V (Sekcja 5) WUBP w Lublinie⁵⁹. W 1953 r. na bazie Sekcji 5 utworzono Wydział XI, który przejął całość spraw związanych w Kościołem katolickim. W 1955 r. Wydział XI został przekształcony w Wydział VI WUBP w Lublinie⁶⁰. Rozpracowaniem biskupa i kurii w województwie zajmował się również Wydział III WUBP w Lublinie, następnie referat Służby Bezpieczeństwa w Komendzie Wojewódzkiej Milicji Obywatelskiej w Lublinie (Wydział IV Sekcja I⁶¹).

⁵⁵ W świetle materiałów zachowanych w teczce personalnej ks. Stanisława Krynickiego, prawdziwą przyczyną przeniesienia było „osłabienie niepożądanych działań ks. K” [Krynickiego], wynikających z jego współpracy z WUBP w Lublinie (AIPN Lu, 00227/1887, Doniesienie agenturalne informatora ps. „Gawron”, 14 V 1955 r., k. 119; *ibid.*, Doniesienie agenturalne spisane ze słów informatora ps. „Magister”, 27 III 1953 r., k. 113; J. Wrona, *op. cit.*, s. 186).

⁵⁶ Archiwum Uniwersyteckie Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego [dalej: AKUL], sygn. A 281, ks. bp Piotr Kałwa, 1925–1970.

⁵⁷ S. Dąbrowski, *op. cit.*, s. 40–43.

⁵⁸ A. Dudek, R. Gryz, *op. cit.*, s. 16; B. Fijałkowska, *Partia wobec religii i Kościoła w PRL*, t. 2, cz. 1, Olsztyn 2000, s. 173.

⁵⁹ AIPN Lu, 29/6, Raport okresowy naczelnika Wydziału V WUBP w Lublinie za miesiąc czerwiec 1948 r., [w:] Raporty okresowe miesięczne kierownictwa Wydziału V WUBP w Lublinie, k. 83–99.

⁶⁰ *Aparat bezpieczeństwa w Polsce. Kadra kierownicza*, t. 1: 1944–1956, red. K. Szwagrzyk, Warszawa 2005, s. 271.

⁶¹ Sekcja 1 zajmowała się zabezpieczeniem operacyjnym biskupów diecezjalnych, kurii i jej agent, Wyższym Seminarium Duchownym, klerem parafialnym na terenie Lublina oraz sporządzeniem analiz i statystyki.

W 1949 r. organy bezpieczeństwa przystąpiły do niezwykle intensywnej inwigilacji Kurii Biskupiej w Lublinie. Powodem tego było nie tylko polecenie dyrektora Departamentu V MBP Julii Bystrygierowej⁶², ale też niezwykle wydarzenie w katedrze lubelskiej, które miało miejsce 3 lipca 1949 r. i przeszło do historii pod nazwą „cudu lubelskiego”⁶³. Władze wojewódzkie dążyły po pacyfikacji spontanicznie gromadzących i modlących się w katedrze ludzi oraz pielgrzymek, które przybywały z różnych miejscowości na terenie Polski, aby ujrzeć cud⁶⁴. 13 lipca doszło do wypadku, zawaliły się rusztowania stojące wokół katedry (była w remoncie), w wyniku czego zginęła 21-letnia Helena Robczuk⁶⁵. Wydarzenie to dało komunistycznym władzom pretekst do pacyfikacji „cudu” i towarzyszących mu nastrojów społecznych, a także konfrontacji z Kościołem katolickim⁶⁶.

⁶² W lipcu 1949 r. Dyrektor Departamentu V MBP Julia Bystrygierowa przyznała, że do tej pory kurie biskupie były słabo rozpracowywane. Jako najważniejsze zadanie WUBP „po linii kleru” wskazywała rozpracowanie kurii biskupich. Zob. więcej: *Aparat bezpieczeństwa w latach 1944–1956...*, s. 159, odprawa z 28 VII 1949 r.; *Projekt instrukcji Departamentu V MBP w sprawie werbunku agentury wśród duchowieństwa katolickiego, 26 VII 1949 r.*, [w:] *Metody pracy operacyjnej aparatu bezpieczeństwa...*, s. 119–124.

⁶³ „Latem 1949 r., kiedy władze komunistyczne przygotowywały się do obchodów 70. urodzin Stalina, w Katedrze Lubelskiej doszło do wydarzenia, które przeszło do historii pod nazwą »cud lubelski«. 3 lipca na znajdującym się w świątyni obrazie Matki Bożej zauważono krwawe łzy. Dla znacznej części mieszkańców Lublina i całej Lubelszczyzny wydarzenie to stało się okazją do zmanifestowania na szeroką skalę wiary”. Cyt. za: Analiza antypaństwowej działalności Kościoła katolickiego w związku z wydarzeniami w Katedrze Lubelskiej („cud lubelski”) przeprowadzona przez Egzekutywę Komitetu Wojewódzkiego PZPR, [w:] Akta sprawy dotyczące Obrazu Matki Bożej w Katedrze Lubelskiej oraz „cudu lubelskiego” z roku 1949, k. 44–51, Archiwum Państwowe w Lublinie, Komitet Wojewódzki PZPR w Lublinie [dalej: APL, KW PZPR w Lublinie], sygn. 1134. Por. A. Przytuła, *Cud Lubelski 1949. Łzy – nadzieje – represje*, Lublin 1999.

⁶⁴ W pierwszych dniach po zaistnieniu cudu władze administracyjne nie zajęły stanowiska, choć mogło w zasadniczy sposób wpłynąć na konsekwencje sytuacji. Dopiero wypadki z 13 lipca (śmierć Heleny Robczuk i liczne obrażenia cielesne uczestników) spowodowały podjęcie przez władze działań wobec osób uznanych za głównych prowodyrów zgromadzeń i manifestacji. Do takich zdecydowanych posunięć należało m.in.: przesłuchiwanie osób związanych z całością wydarzeń, zorganizowanie akcji mającej na celu dokonanie represyjnych i profilaktycznych zatrzymań, podjęcie próby ograniczenia napływu ludności do Lublina przez wydanie zaleceń ograniczających komunikację kolejową i autobusową (na głównych trasach pojawiła się również sieć patroli, których zadaniem było zahamowanie napływu pieszych pielgrzymek do miasta), wstawianie patroli MO i KBW. Żołnierze z MO zdejmowali ulotki, zatrzymywali pielgrzymki, blokowali drogi, rozganiali grupy gromadzących się ludzi, prowadzili kontrole hoteli. 17 lipca władze administracyjne i partyjne zorganizowały wiec dla ludności miasta, którego celem było wyjaśnienie wypadków zaistniałych w Lublinie i „rozładowanie panującej w mieście atmosfery”. Zgromadził on około 25 tys. osób. Opracowanie materiałów dotyczących „cudu” lubelskiego w 1949 r. ppłk Wojciech Kita, [w:] AIPN Lu, sygn. 01286/528 (XIV/A/4), Cud lubelski 1949 (sprawa obiektowa), k. 32; Stanowisko władz administracyjnych oraz SB wobec wydarzeń lubelskich, *ibid.*, k. 42.

⁶⁵ Opracowanie materiałów dotyczących „cudu” lubelskiego w 1949 r. przez ppłk. Wojciecha Kitę, *ibid.*, k. 32.

⁶⁶ AIPN Lu, 012/124, t. 8, Notatka służbowa komendanta Milicji Obywatelskiej miasta Lublina, por. Z. Grigiel, 18 VII 1949 r., k. 45.

Urząd Bezpieczeństwa zamierzał oskarżyć biskupa Kałwę o publiczne rozpowszechnianie fałszywych informacji, wywołujących niepokój publiczny⁶⁷. Jednak w trzy dni po wystąpieniu zmian na obrazie Matki Bożej w katedrze bp Kałwa wystosował list pasterski, w którym informował o wynikach badań komisji powołanej do przeprowadzenia ekspertyzy obrazu. Informował w nim, że zmiany na obrazie nie są zjawiskiem nadprzyrodzonym⁶⁸. Ponadto uczynił to, czego obawiały się władze, a mianowicie zamknął katedrę, uniemożliwiając w ten sposób dalsze gromadzenie się modlących ludzi⁶⁹. W związku z tym funkcjonariusze nie zdołali zgromadzić dostatecznych materiałów obciążających biskupa Kałwę i ostatecznie UB uznał postawienie go przed sądem za zbyt ryzykowne i niewskazane. Pomimo tej decyzji aparat bezpieczeństwa nie zrezygnował z szukania materiałów obciążających kapłana⁷⁰.

W wyniku wydarzeń związanych z „cudem” lubelskim wielu księży i pracowników obsługi katedry zostało aresztowanych⁷¹, następnie władze bezpieczeństwa i partyjne domagały się wytoczenia im procesu. Przygotowano 10-stronicowy akt oskarżenia, jednak wskutek interwencji prymasa Wyszyńskiego zwolniono ich bez procesu. Od 13 do 23 lipca 1949 r. funkcjonariusze Milicji Obywatelskiej i Urzędu Bezpieczeństwa aresztowali 238 osób. Z powodu braku dostatecznych dowodów zwolniono 125 z nich. Pozostałe 113 skazano na kary więzienia w wymiarze od 6 miesięcy do 5 lat⁷².

⁶⁷ AIPN Lu, sygn. 012/124, t. 8, Sprawozdanie z przebiegu śledztwa w sprawie zajęć publicznych w związku z rzekomym cudem w katedrze lubelskiej, 3 IX 1949 r., k. 460.

⁶⁸ AIPN Lu, 01286/528 (XIV/A/4), Pismo JE księdza biskupa lubelskiego Piotra Kałwy z 6 VII 1949 r., [w:] Cud lubelski 1949 (sprawa obiektowa), k. 155.

⁶⁹ AIPN Lu, 01286/528 (XIV/A/4), List Kurii Biskupiej w Lublinie do duchowieństwa diecezji lubelskiej z 18 VII 1949 r., *ibid.*, k. 155.

⁷⁰ J. W. Wołoszyn, *Chronić i kontrolować. UB wobec środowisk i organizacji konspiracyjnych młodzieży na Lubelszczyźnie (1944–1956)*, Warszawa 2007, s. 616.

⁷¹ „Zastosowano zatrzymania i areszty przeszło 500 osób, które brały udział w zajęciach związanych z „cudem” lubelskim. Z ogólnej ilości zatrzymanych 260 osób pozostawiono w śledztwie. W tej liczbie znajdowało się: 50 osób podejrzanych o udział w napadzie na KMO, 36 osób podejrzanych o barię udziału w wystąpieniach w dniu Bożego Ciała, 81 osób podejrzanych o udział w kontrmanifestacji przed kościołem oo. Kapucynów, 25 osób podejrzanych o rozsiewanie wrożej propagandy, 36 osób podejrzanych o organizowanie pielgrzymek, 29 członków tzw. „Gwardii Papieskiej” najaktywniej działających, 9 osób podejrzanych o zorganizowanie i kolportaż wiadomości o „cudzie”. Wśród aresztowanych przeważała młodzież katolicka, rekrutująca się przeważnie spośród studentów KUL, elementy drobnomieszczańskie związane mocno z kościołem oraz sfanatyzowane dewotki, przeważnie z okolic podmiejskich. Wobec zatrzymanych w śledztwie wyroki skazujące nadano 150 osobom. Wyroki w granicach od 6 miesięcy do 3 lat więzienia. Wiele osób ukaranych zostało grzywną”. Cyt. za: Stanowisko władz administracyjnych oraz SB wobec wydarzeń lubelskich, [w:] AIPN Lu, 01286/528 (XIV/A/4), Cud lubelski 1949 (sprawa obiektowa), k. 43.

⁷² AIPN Lu, 012/124, t. 8, Sprawozdanie z przebiegu śledztwa w sprawie zajęć publicznych w związku z rzekomym cudem w katedrze lubelskiej 1 V 1950 r., k. 112.

Władze PRL po doświadczeniach „cudu lubelskiego” 5 sierpnia 1949 r. wydały *Dekret o ochronie wolności sumienia i wyznania*⁷³, który wprowadzał nowe rodzaje przestępstw. Pojawiła się w nim m.in. karalność za samo przygotowanie do „nadużycia wolności sumienia i wyznania w celach wrogich ustrojowi Rzeczypospolitej Polskiej”⁷⁴, „wyzyskiwanie łatwowierności ludzkiej przez szerzenie fałszywych wiadomości lub wprowadzanie w błąd innych osób przez oszukańcze lub podstępne czynności”⁷⁵. Chodziło wówczas głównie o zapobieżenie spontanicznym zgromadzeniom ludzi wierzących, jak to miało miejsce podczas wydarzeń w katedrze lubelskiej. Dekret umożliwił ponadto władzom ingerencję w sferę wolności religijnej, stał się wygodnym pretekstem do eskalacji antykościelnych presji, czego potwierdzeniem było zmuszenie Episkopatu do zawarcia kontrowersyjnego porozumienia z 14 kwietnia 1950 r.⁷⁶, czy też opracowanie przez Sekretariat Biura Organizacyjnego KC PZPR w czerwcu 1953 r. dokumentu, *Tezy w sprawie polityki wobec kościoła*, w którym znalazły się cztery strategiczne cele polityki państwowej wobec Kościoła, zmierzające m.in. do izolowania duchowieństwa od hierarchii kościelnej, pozyskania agentury spośród księży, uniezależniania Kościoła w Polsce od Watykanu⁷⁷.

W związku z pełnieniem funkcji biskupa ordynariusza Piotr Kałwa stał się głównym obiektem zainteresowania UB. Z materiałów zachowanych głównie w archiwum IPN wynika, że już w momencie konsekracji w 1949 r. poddawano go obserwacji operacyjnej, a następnie od 1955 r. rozpracowaniu agenturalnemu, po czym w 1960 r. jego sprawa została przekwalifikowana na sprawę operacyjnego rozpracowania⁷⁸. Historię obserwacji i rozpracowania Piotra Kałwy zawierateczka ewidencji operacyjnej na biskupa (TEOB), która kończy się w momencie śmierci duchownego 17 lipca 1974⁷⁹. Przed objęciem stanowiska ordynariusza

⁷³ Dz.U. z 1949 r. Nr 45, poz. 333 i 334.

⁷⁴ Art. 8 § 1, Dz.U. z 1949 r. Nr 45, poz. 333 i 334.

⁷⁵ Art. 9, *ibid.*

⁷⁶ A. Dudek, R. Gryz, *op. cit.*, s. 16.

⁷⁷ *Ibid.*, s. 15.

⁷⁸ AIPN Lu, 013/194, t. 1–7, Sprawa operacyjnego rozpracowania bp. Piotra Kałwy krypt. „Piotr”. Sprawę operacyjnego rozpracowania wszczynano wtedy, gdy stwierdzono dokonanie „czynu przestępczego” lub uzyskano informację o podjęciu przez osobę czy grupę „wroziej działalności” i zachodziła potrzeba rozpoznania jej form, metod, kierunku i zakresu oraz uzyskania dowodów na jej prowadzenie albo do niej przygotowanie, a także, gdy dokonano czynu przestępczego o charakterze antypaństwowym, którego sprawcy nie byli znani i pojawiała się konieczność wszechstronnego wyjaśnienia okoliczności zaistnienia tego faktu oraz wykrycia sprawców. SOR prowadzono niezależnie od postępowania przygotowawczego. W SOR wykorzystywano posiadanych lub pozyskiwanych do tej sprawy TW.

⁷⁹ AIPN Bu, 0639/82, Kałwa Piotr za lata 1964–1974. TEOB składała się z dwóch egzemplarzy: egzemplarz roboczy – prowadzony w wydziale IV KWMO w Lublinie, zawierał informacje o rodzinie, trybie życia, stenogramy wystąpień, notatki z zabezpieczeń uroczystości, podróży; egzemplarz kontrolny – prowadzony w wydziale I departamentu IV, zawierał najważniejsze infor-

lubelskiego Piotr Kałwa nie był obiektem obserwacji i kontroli UB, pomimo że od 1945 r. zajmował stanowisko dziekana Wydziału Prawa Kanonicznego KUL⁸⁰. Natomiast jako ordynariusz automatycznie stał się przedmiotem zainteresowania aparatu bezpieczeństwa⁸¹.

UB chciało wiedzieć wszystko, co dotyczyło biskupa. Stworzone przez aparat bezpieczeństwa materiały zawierają niezwykle szczegółowe dane dotyczące księdza: jego charakterystykę, informacje o rodzinie, trybie życia, działalności duszpasterskiej, stenogramy z wystąpień, notatki z zabezpieczeń uroczystości, kazań i podróży, informacje uzyskane za pomocą techniki operacyjnej (głównie podsłuchu telefonicznego i pokojowego), doniesienia osobowych źródeł informacji oraz plany przedsięwzięć operacyjnych opracowywane zależnie od wyników kontroli postawy biskupa⁸².

Działania operacyjne wobec biskupa Kałwy prowadzono od momentu objęcia przez niego funkcji ordynariusza lubelskiego, aż do końca posługi (do śmierci). Rozpracowaniem duchownego w województwie zajmował się początkowo Wojewódzki Urząd Bezpieczeństwa Publicznego w Lublinie, następnie referat Służby Bezpieczeństwa w Komendzie Wojewódzkiej Milicji Obywatelskiej w Lublinie oraz Wojewódzki Urząd Spraw Wewnętrznych w Lublinie. Nadzór nad działaniami tych organów wobec Kościoła sprawował Wydział I Departamentu IV MSW. Biskup Kałwa na krótko po ingresie został uznany przez władze za zdecydowanie „wrogię” wobec ustroju PRL. Za szkodliwą działalność uważano wygłaszanie nieprzychylnych kazań („rząd ludowy walczy z religią i dąży do rozbicia kleru”⁸³), nieprzestrzeganie *Dekretu z 9 lutego 1953 r. o obsadzeniu duchownych stanowisk kościelnych przez władze państwowe*⁸⁴ i „moralne represjonowanie księży biorących udział w ruchu postępowym”⁸⁵. Z tego powodu

macje uzyskane przez technikę operacyjną i agenturę. TEOB początkowo była odpowiednikiem operacyjnej obserwacji, z czasem została podniesiona do rangi sprawy operacyjnego sprawdzenia lub nawet – w zależności od postawy i działalności biskupa – rozpracowania.

⁸⁰ AKUL, sygn. A 281, Życiorys ks. P. Kałwy prof. zwyczajnego prawa kościelnego KUL, 29 I 1960, [w:] ks. bp Piotr Kałwa, 1925–1970, brak paginacji; APL, KW PZPR, ROM, sygn. 1213 (51/VI/695), Informacja o działalności kleru na terenie miasta Lublina w 1954 r., [w:] Sprawozdania i informacje Referatów do Spraw Wyznań o działalności kleru w województwie lubelskim, 1954–1955, k. 109.

⁸¹ D. Gałaszewska-Chilczuk, *Działania aparatu bezpieczeństwa wobec biskupa lubelskiego Piotra Kałwy w latach 1949–1974*, [w:] *Aparat bezpieczeństwa wobec...*, s. 118–119.

⁸² AIPN Lu, 013/194, t. 1–7, Sprawa operacyjnego rozpracowania bp. Piotra Kałwy krypt. „Piotr”.

⁸³ Informacja dotycząca biskupa Kałwy, Lublin 4 XI 1954 r., *ibid.*, k. 130.

⁸⁴ AEP, sygn. 10, Dekret z 9 II 1953 r. Obsadzanie duchownych stanowisk kościelnych. Por. z Dz.U. z 1953 r., Nr 10, poz. 32.

⁸⁵ AIPN Lu, 013/194 (II/2912), t. 2, Informacja dotycząca biskupa Kałwy, Lublin 4 XI 1954 r., k. 111.

uznano za konieczne rozpracowanie ordynariusza „celem likwidacji wrogiej działalności”⁸⁶.

Biskup Kałwa nakazywał księżom, aby nie angażowali się w działalność prorządową w ramach Frontu Narodowego⁸⁷. Piętnował również kapłanów starających się o ślubowanie oraz biorących udział w akcjach społecznych, kierując ich do gorszych parafii i odmawiając możliwości awansu. Przestrzegał księży, aby nie wylamywali się spod dyscypliny kościelnej⁸⁸. Szczególnie mocno ganił tę grupę kapłanów po internowaniu prymasa Wyszyńskiego w 1953 r. W związku z powyższym komórki bezpieczeństwa jednoznacznie stwierdziły, że postawa biskupa Kałwy ujemnie wpływa na dalszy rozwój ruchu społeczno-postępowego w ramach Komisji Duchownych i Świeckich Działaczy Katolickich.

Ordynariusz podejmował również działania w kierunku ograniczenia udziału księży w pracach społecznych w ramach Frontu Narodowego. Władze zwróciły uwagę, że pomimo tego, iż w niektórych parafiach było zbyt wielu wikariuszy, biskup nie przenosił ich do parafii obsługiwanych przez tzw. księży postępowych, aby w ten sposób ograniczyć działalność tych duchownych. Ponadto wspomnianych kapłanów kierował do gorszych parafii, znajdujących się w dużej odległości od Lublina, aby przez trudności komunikacyjne ograniczyć ich wyjazdy i wpływy w samej kurii biskupiej⁸⁹.

W zarządzaniu diecezją biskup opierał się głównie na wikariuszu generalnym księdzu Franciszku Stopniaku⁹⁰ oraz kanclerzu księdzu Wojciechu Olechu⁹¹. Z biskupami sufraganami nie utrzymywał bliższych kontaktów, a wręcz starał się trzymać ich na dystans⁹².

⁸⁶ Ta wroga działalność była jaskrawa od czasu wydania dekretów i zdjęcia Wyszyńskiego. Po tym okresie jego stosunek nie zmienił się, uległy zmianie jedynie formy „wrogiej działalności”. APL, KW PZPR, ROM, sygn. 1128 (51/VI/610), Ocena działalności Kurii Biskupiej w Lublinie, [w:] Materiały dotyczące Kurii Biskupiej w Lublinie. Ocena działalności, wykazy etatowych pracowników, charakterystyki, 1955 r., k. 2.

⁸⁷ Chodziło mu głównie o działalność w Kole Księży przy Zrzeszeniu Katolików „Caritas” w Lublinie, Okręgowej Komisji Księży przy Związku Bojowników o Wolność i Demokrację w Lublinie oraz w Komisji Duchownych i Świeckich Działaczy Katolickich przy Wojewódzkim Komitecie Frontu Narodowego. Informacja dotycząca biskupa Kałwy z 4 XI 1954 r., *ibid.*, k. 111.

⁸⁸ Informacja dotycząca działalności kleru rzymsko-katolickiego na terenie województwa lubelskiego z 9 VI 1955 r., *ibid.*, k. 129–134.

⁸⁹ Korespondencja Urzędu do Spraw Wyznań z dnia 23 X 1958 r., *ibid.*, k. 201–210.

⁹⁰ AIPN Lu, 013/205 (II/2923), Sprawa operacyjnej obserwacji ks. Piotra Stopniaka krypt. „Śmiały”.

⁹¹ AIPN Lu, 013/186 (II/2904), t. 1–3, Sprawa operacyjnej obserwacji ks. Wojciecha Olecha nr 1872 krypt. „Dyplomata”.

⁹² AIPN Lu, sygn. 013/194, t. 5, Charakterystyka bpa Piotra Kałwy ordynariusza diecezji lubelskiej za lata 1965–1966 sporządzona przez kpt. Wojciecha Kitę 1 XII 1966, k. 90.

Ordynariusz wspólnie z księdzem Wojciechem Olechem wypracował własne metody hamowania tzw. Postępowego Ruchu Katolickiego⁹³. Wydał księżom z diecezji lubelskiej oficjalny zakaz udziału w tzw. akcjach społecznych. Ponadto w dniach zjazdów tzw. księży postępowych bądź innych akcji państwowych kuria biskupia organizowała rekolekcje dla duchownych oraz różnego rodzaju odprawy i misje (w dniu wyborów do rad narodowych)⁹⁴. Kanclerz kurii na polecenie ordynariusza prowadził ewidencję osób biorących udział w zjazdach i konferencjach księży postępowych. Próbował również ustalać nazwiska kapłanów kontaktujących się z organami aparatu bezpieczeństwa i przeciwdziałać tym kontaktom. Księża wiedzieli o tym i asekuracyjnie informowali kanclerza o próbach nawiązania z nimi kontaktu, a ten z kolei instruował ich, jak mają się zachować w wypadku ponownego dotarcia do nich przez władze⁹⁵.

W korespondencji Komitetu Centralnego kierowanej do Komitetu Wojewódzkiego PZPR w Lublinie pojawiła się informacja następującej treści: „Bezpośrednia bliskość kurii i wyższej hierarchii kościelnej decydowała o intratnej parafii lub przesiedleniu na prowincję itp. Tą machiną zależności władza kościelna terroryzowała nawet bardziej postępowy kler i zmuszała do niedawna większość duchowieństwa do biernej postawy, wywołując strach na samą myśl o możliwości przyłączenia się do postępowej części kleru”⁹⁶.

⁹³ Chodziło mu głównie o działalność w Kole Księży przy Zrzeszeniu Katolików „Caritas” w Lublinie, Okręgowej Komisji Księży przy Związku Bojowników o Wolność i Demokrację w Lublinie oraz Komisji Duchownych i Świeckich Działaczy Katolickich przy Wojewódzkim Komitecie Frontu Narodowego. AIPN Lu, 013/194 (II/2912), t. 2, Informacja dotycząca biskupa Kałwy, Lublin 4 XI 1954 r., k. 111.

⁹⁴ W ostatnich dniach czerwca 1953 r. biskup wydał zarządzenie przyspieszenia terminu rekolekcji z 4 na 2 lipca 1953 r., by tym samym utrudnić księżom możliwość przybycia na organizowany przez Okręgową Komisję Księży i Komisję Intelktualistów zjazd tzw. księży postępowych w Lublinie, APL, KW PZPR, ROM, 1128 (51/VI/610), Ocena działalności Kurii Biskupiej w Lublinie, [w:] Materiały dotyczące Kurii Biskupiej w Lublinie. Ocena działalności, wykazy etatowych pracowników, charakterystyki, 1955 r., k. 3; APL, KW PZPR, ROM, 1164 (51/VI/646), Ks. bp Ordynariusz Kałwa Piotr: charakterystyka, Lublin 11 VII 1954 r., [w:] Wykazy księży w powiatach, charakterystyka księży z powiatów, 1954, k. 96.

⁹⁵ W opracowywanych przez kanclerza dokumentach stwierdzano, że ogólna postawa księży jest dobra, gdyż około ¾ z nich było całkowicie oddanych hierarchii kościelnej i nie angażowało się we współpracę z organami aparatu bezpieczeństwa PRL. Jedynie znikoma część deklarowała swoje usługi władzom państwowym. APL, KW PZPR, ROM, 1231 (51/VI/713), Opinia dotycząca kanclerza kurii biskupiej ks. Olecha Wojciecha z 11 VII 1953 r., [w:] Charakterystyki księży, sprawozdania z przeprowadzonych rozmów z powiatów: Lubartów, Lublin, Puławy, 1953, k. 6; AIPN Lu, 013/186 (II/2904), t. 1–3, Streszczenie materiałów, ks. Olech Wojciech z 24 II 1964 r., k. 390; AIPN Lu, 0017/514, t. 3, cz. 1–2, Notatka agenturalna z odbytego spotkania z agentem ps. „Bągiński” z 20 V 1959 r., [w:] Teczka personalna tajnego współpracownika pseudonim „Bągiński”, 1948–1956, k. 280.

⁹⁶ Cyt. za: APL, KW PZPR, ROM, 1163 (51/VI/645), Korespondencja przychodząca do KW z KC. Materiały dotyczące wydarzeń w Żółkiewce. Skargi i zażalenia kierowane do Prezydium

Najważniejszym zadaniem organów bezpieczeństwa w zakresie rozpracowania biskupa Piotra Kałwy było zdobycie kompromitujących go materiałów. Zadanie to zlecono agentowi „Bagińskiemu” i informatorom o pseudonimach: „Miś” i „Prawnik”⁹⁷. Ponadto służby dążyły do zwerbowania agenta z najbliższego otoczenia biskupa. Służba Bezpieczeństwa zamierzała pozyskać kanclerza kurii księdza Wojciecha Olecha. W 1952 r. kpt. Wojciech Kita z WUBP w Lublinie po raz pierwszy podjął próbę nakłonienia kapłana do współpracy, zakończyła się ona jednak fiaskiem. Później namawiano duchownego jeszcze kilkakrotnie, za każdym razem bezskutecznie⁹⁸.

W 1958 r. biskupowi założono podsłuch pokojowy. Materiał z podsłuchu dodatkowo potwierdził jego zdecydowanie wrogą działalność w zakresie zwalczania tzw. ruchu postępowego księży. Jednak Służba Bezpieczeństwa zauważyła pewną zmianę postawy ordynariusza, przejawiającą się tym, że po październiku 1956 r. nie wygłaszał on kazań ocenianych jako wrogie, natomiast działalność „antypaństwową” prowadził w sposób nieoficjalny. Odnośnie do dyskryminacji księży tzw. postępowych biskup zachowywał umiar. Taki sposób postępowania znacznie ograniczył możliwości operacyjne Służby Bezpieczeństwa⁹⁹.

WRN i KW. Notatki dotyczące działalności kleru w powiecie łukowskim, Tomaszowie, Konstanczynie, 1954–1955, k. 20. Na skutek silnego nacisku biskupa niektórzy księża wycofywali się z działalności społecznej, np. ksiądz Andrzej Chlastawa, który w 1954 r. zrezygnował ze stanowiska przewodniczącego Okręgowej Komisji Księży przy Froncie Narodowym w Lublinie. Podobnie ksiądz Żyszkiewicz – był proponowany na kandydata Wojewódzkiej Rady Narodowej, jednak kandydatury nie przyjął. Do prac społecznych biskup wysyłał tylko tych księży, którzy potrzebowali różnego rodzaju pomocy i poparcia władz państwowych. Przykładem może być ksiądz Paweł Dziubiński, który potrzebował materiałów na remont kościoła i w tym celu wziął udział w konferencji wraz z wikariuszami. Podobnie postąpił wspomniany ksiądz Żyszkiewicz, który również potrzebował materiałów na budowę kościoła, dlatego udzielał się w ruchu postępowym i w „Caritasie”. Gdy zbliżał się zjazd z okazji X-lecia Postępowego Ruchu Katolickiego biskup Kałwa wyjechał, aby uniknąć rozmów na temat wzięcia udziału w zjeździe alumnów z Wyższego Seminarium Duchownego w Lublinie i księży studentów Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego. APL, KW PZPR, ROM, 1148 (51/VI/630), Informacja z działalności kleru na terenie miasta Lublina w 1954 r., [w:] Sprawozdania z przebiegu uroczystości kościelnych i życie religijne na terenie Lublina, 1954–1956 [1951], k. 65; APL, KW PZPR, ROM, 1128 (51/VI/610), Ocena działalności Kurii Biskupiej w Lublinie, k. 3.

⁹⁷ AIPN Lu, 013/194 (II/2912), Plan operacyjnych przedsięwzięć do sprawy Piotra Kałwy sporządzony przez st. Referenta Sekcji I Wydziału I WUdsBP w Lublinie chor. K. Pieczutę 25 III 1955 r., k. 125.

⁹⁸ AIPN Lu, 013/186 (II/2904), t. 3, Raport o zezwolenie na werbunek informatora, 23 IX 1952 r.; Raport o zezwolenie na przeprowadzenie rozmowy; Raport z przeprowadzonej rozmowy z ks. Wojciechem Olechem, 29 VI 1955 r., [w:] Dokumentacja z podsłuchu telefonicznego w sprawie krypt. „Dyplomata”, k. 25, 27, 35–37; AIPN Lu, 013/186 (II/2904), t. 1, Sprawa operacyjnej obserwacji nr 1872 na ks. Wojciecha Olecha krypt. „Dyplomata”.

⁹⁹ AIPN Lu, 013/194 (II/2912), t. 2, Charakterystyka biskupa ordynariusza diecezji lubelskiej opracowana przez st. Oficera operacyjnego Wydziału III w Lublinie kpt. W. Kitę, k. 220–222. Por. z: D. Gałaszewska-Chilczuk, *op. cit.*, s. 121.

W latach sześćdziesiątych wikariusz generalny ksiądz Piotr Stopniak razem z biskupem Kałwą wypracowali wspólną taktykę w kwestii wysuwania wniosków dotyczących zmian na stanowiskach kościelnych do Wydziału do Spraw Wyznań Prezydium Wojewódzkiej Rady Narodowej w Lublinie. Zakładała ona, załatwianie poszczególnych spraw pojedynczo, przez księży udzielających się w pracach prorządowych. Ponadto niektóre przypadki miały być ustalane przez wspomnianych kapłanów bezpośrednio w Urzędzie do Spraw Wyznań w Warszawie¹⁰⁰.

W *Planie przedsięwzięć operacyjnych w sprawie operacyjnego rozpracowania biskupa ordynariusza diecezji lubelskiej Piotra Kałwy z 11 XI 1964 r.* jako najistotniejsze zadania postawiono: zabezpieczenie dopływu informacji pochodzących z publicznych wystąpień biskupa za pośrednictwem tajnych współpracowników i techniki operacyjnej, pogłębianie i inspirowanie rozbieżności i konfliktów pomiędzy biskupami (ordynariuszem Kałwą a sufraganami), pomiędzy biskupami a księżmi diecezjalnymi przy pomocy tajnych współpracowników, a także wszechstronne rozpoznanie osobowości biskupa w celu skonkretyzowania prowadzonych z nim rozmów oraz zbliżenia go do władz¹⁰¹.

Rozpracowanie biskupa Kałwy przez organy bezpieczeństwa zmierzało zatem do zebrania możliwie najbardziej szczegółowych informacji, które pozwoliłyby na poznanie księdza i skonkretyzowanie zadań i przedsięwzięć operacyjnych podejmowanych wobec niego. Zadania te zmierzały do wykrywania istniejących konfliktów pomiędzy Kałwą a jego współpracownikami oraz inspirowania nowych, w celu osłabienia możliwości oddziaływania kurii na struktury diecezjalne. Ordynariusz starał się na pozór utrzymywać poprawne stosunki z władzami państwowymi¹⁰². Przybywał na każde wezwanie władz wojewódzkich, jednak podczas prowadzonych z nim rozmów pozostawał powściągliwy.

W tej sytuacji Służba Bezpieczeństwa postanowiła wykorzystać inne środki represji wobec biskupa. Przede wszystkim nasiliła działania dezintegracyjne i dezinformacyjne, dążąc do skłócenia biskupa z najbliższymi współpracownikami, wykorzystując istniejące różnice zdań i pogłębiając konflikty wśród kurialistów. Do realizacji tego zadania posłużyła się anonimami opracowywanymi

¹⁰⁰ AIPN Bu, 556, Sprawozdanie z działalności Służby Bezpieczeństwa województwa lubelskiego za rok 1963, 30 I 1964 r., k. 294.

¹⁰¹ AIPN Lu, 013/194 (II/2912), t. 5, Plan przedsięwzięć operacyjnych w sprawie operacyjnego rozpracowania biskupa ordynariusza diecezji lubelskiej Piotra Kałwy z 11 XI 1964 r., k. 63–71.

¹⁰² „Z rozmowy z bp. Kałwą odniosłem wrażenie, że władza kurialna jest wystraszona, sam biskup wszystkiego się boi, gotów jest iść na jak najdalsze ustępstwa władzom cywilnym, byle tylko zachować spokój i utrzymać poprawne stosunki z władzami. O Referacie do spraw Wyznań przy WRN wyraził się, że jest to owoc ostatniego dekretu [mowa o Dekrecie o obsadzaniu duchownych stanowisk kościelnych z 10 II 1953 r.], z którym trzeba się liczyć i uzgadniać sprawy personalne przy obsadzaniu poszczególnych placówek kościelnych”. Doniesienie agenturalne, źródło „Miś” przyjęte przez por. W. Tomę, 27 V 1953 r., *ibid.*, k. 22.

i rozsyłanymi w latach sześćdziesiątych. Organy bezpieczeństwa za wszelką cenę starały się podważyć autorytet biskupa i poniżyć go w oczach księży kurialnych i parafialnych. Wykorzystały w tym celu fakt, że ordynariusz często z przyczyn zdrowotnych wyjeżdżał na urlopy i wyjazdy wypoczynkowe¹⁰³. Służba Bezpieczeństwa posługiwała się tymi przesłankami celem podważenia autorytetu biskupa, zainspirowania kolejnych konfliktów i wytwarzania atmosfery wzajemnej nieufności. Z pomocą tajnych współpracowników rozkolportowała w diecezji anonimowe listy, w których podkreślano, że biskup więcej czasu spędza w ośrodkach wypoczynkowych niż poświęca zarządzaniu diecezją.

Treść jednego z tych anonimów z 1964 r. była następująca: „Najprzewielebniejszy Nasz Ojciec Papież Paweł VI w uzupełnieniu Dekretu Papieskiego z dnia 5 czerwca 1960 r. mianował Jego Eksceleńcję Przewodniczącym nowopowstałej soborowej Komisji Do Spraw Wczasów i Turystyki dla Ojców Soboru. Pragnę poinformować, że nominację powyższą zawdzięcza Eksceleńcja swojej dużej znajomości tego problemu. Obserwując życie Eksceleńcji, można z powodzeniem uważać Go za wielkiego eksperta od tych spraw, bo jak wiemy wszyscy, większość swojego życia spędza w rozmaitych miejscowościach wczasowo-wypoczynkowych, pozostawiając Opatrzności Bożej sprawy diecezji oraz żywotne sprawy księży diecezjalnych. W czasie wolnym od wypoczynku proszę o modlitwę Za ŚWIĘTE OFFICJUM kardynał Alfredo Ottawiani”¹⁰⁴.

W 1965 r. Departament IV MSW podjął próbę poróżnienia biskupa Kałwy z prymasem Wyszyńskim. Władze uważały wówczas, że występuje pomiędzy nimi konflikt na tle wpływów na Katolickim Uniwersytecie Lubelskim. Kałwę drażniła częsta ingerencja prymasa w sprawę KUL. Biskup lubelski uważał, że

¹⁰³ „Księża skarżą się i narzekają, że nie można nic załatwić, ani kogo poradzić się. Krąży powiedzonka i aluzje w rodzaju, że gdy kanclerz Olech chce Kałwę zmęczyć daje mu do podpisu dekret przeniesienia wikariusza, a gdy chce aby wyjechał na odpoczynek daje mu dekret o przeniesieniu proboszcza”. Charakterystyka bp-a Piotra Kałwy ordynariusza diecezji lubelskiej za lata 1965–1966, 1 XII 1966 r., *ibid.*, k. 90. Podobnie relacjonuje sytuację „Nuta”: „Bp Kałwa prawie zupełnie przestał na bieżąco interesować się diecezją. Wśród księży krąży powiedzonko, że aby zmęczyć biskupa ordynariusza kanclerz kurii ks. Olech daje mu do podpisania jeden dekret o przeniesieniu wikariusza. Po podpisaniu biskup jest już wystarczająco zmęczony i przez co najmniej 3–4 dni nikogo nie przyjmuje. Jeżeli kanclerz ks. Olech chce by biskup zupełnie wyczerpał się nerwowo i wyjechał na dłuższą kurację daje mu do podpisania dekret o przeniesieniu proboszcza. Biskup ordynariusz dekretu nie podpisuje, ale jest tym tak wyczerpany, że wyjeżdża na dłuższy czas z Lublina. Po wyjeździe biskupa ordynariusza jedynym człowiekiem, z którym można się porozumieć jest ks. Olech, bo biskupi zupełnie się nie liczą i nie mają nic do powiedzenia”. Doniesienie agenturalne spisane ze słów TW „Nuta”, przyjęte przez J. Jakobsche 9 III 1964r., *ibid.*, k. 14.

¹⁰⁴ Wniosek na opracowanie i wysyłanie anonimów dotyczących biskupa Piotra Kałwy z 13 IV 1964 r. autorstwa oficera Jerzego Jakobsche, *ibid.*, k. 42–43. Por. z: T. Brzustowski, *op. cit.*, s. 236–237.

jako Wielki Kanclerz KUL odpowiada za uczelnię bezpośrednio przed papieżem, natomiast Wyszyński uznał, że takie uprawnienia ma również i on, jak też komisja Episkopatu do spraw KUL¹⁰⁵.

Postanowiono pogłębić konflikt, wykorzystując dodatkowo niezadowolenie księży parafialnych z polityki personalnej ordynariusza¹⁰⁶. SB zamierzała tego dokonać przez wysyłanie anonimów do prymasa Wyszyńskiego w imieniu księży diecezjalnych ze skargami na biskupa Kałwę, którego działalność narażała księży parafialnych na represje ze strony władz¹⁰⁷.

Organy bezpieczeństwa w ciągu 25 lat prowadzenia sprawy biskupa ordynariusza Kałwy, początkowo obserwacji, a później rozpracowania, zdołały pozyskać 39 osobowych źródeł informacji¹⁰⁸, w tym dwóch bardzo aktywnie współpracujących duchownych, którzy jako agenci działali pod pseudonimami „Bagiński” (ks. dr Stanisław Krynicki – były wikariusz katedralny)¹⁰⁹ i „Janek”¹¹⁰ (ks. dr Eugeniusz Kazimierzczak – wiceoficjał Sądu Biskupiego)¹¹¹ oraz 37 informatorów wywodzących się zarówno ze środowiska pracowników Kurii Biskupiej w Lublinie, jak i duchowieństwa diecezjalnego¹¹². Spośród informatorów najaktywniej-

¹⁰⁵ Plan pogłębienia konfliktu między biskupem Kałwą a Wyszyńskim, 10 II 1965 r., *ibid.*, k. 72–75.

¹⁰⁶ „Zarzucono mu, że obdarowuje godnościami tylko tych, którzy dobrze mu płacą. Natomiast innych, nawet najbardziej gorliwych kapłanów nie bierze pod uwagę”. Charakterystyka bp-a Piotra Kałwy ordynariusza diecezji lubelskiej za lata 1965–1966, 1 XII 1966 r., *ibid.*, k. 91. „O Referacie ds. Wyznań przy WRN wyraził się, że jest to owoc ostatniego dekretu, z którym trzeba się liczyć i uzgadniać sprawy personalne przy obsadzaniu poszczególnych placówek kościelnych. [...] Z rozmowy z bp-em Kałwą odniosłem wrażenie, że władza kurialna jest wystraszona, sam biskup wszystkiego się boi, gotów jest iść na jak najdalsze ustępstwa władzom cywilnym, byle tylko zachować spokój i utrzymać poprawne stosunki z władzami. Doniesienie agenturalne, źródło „Miś” przyjęte przez por. W. Tomę, 27 V 1953 r., *ibid.*, k. 22.

¹⁰⁷ Plan pogłębienia konfliktu między biskupem Kałwą a Wyszyńskim, 10 II 1965 r., *ibid.*, k. 72–75.

¹⁰⁸ AIPN Lu, 0276/115 (265/115), Obciążenie pracowników Wydziału IV KWMO Lublin źródłami informacji, 16 IV 1981 r., [w:] Korespondencja dotycząca osobowych źródeł informacji, 1980–1982, k. 197–204.

¹⁰⁹ AIPN Lu, 00227/1887, Krynicki Stanisław (teczka pracy agenta pseudonim „Bagiński”), 1948–1956; AIPN Lu, 0017/514, Teczka personalna tajnego współpracownika pseudonim „Bagiński”, 1948–1956.

¹¹⁰ AIPN Lu, 00336/5, Teczka pracy tajnego współpracownika pseudonim „Janek”, nr ewidencyjny 1849, 24 IV 1962–16 I 1989.

¹¹¹ Współpracował w latach 1962–1989. Zob. AIPN Lu, 00336/5, Teczka pracy tajnego współpracownika pseudonim „Janek”, nr ewidencyjny 1849, 24 IV 1962–16 I 1989.

¹¹² Byli to informatorzy o pseudonimach: „Rok”, „S”, „Wolny”, „Andre”, „Rozwadowski”, „F”, „Malicki”, „Szczery”, „44”, „PS”, „A”, „Maz”, „W”, „Wróbel”, „Hermes”, „Zamojski”, „Polityk”, „Pszczółka”, „Twardy Jan”, „Wiśniewski”, „Z”, „Leon”, „Miś”, „Świstak”, „Prawnik”, „Szafarski”, „K”, „Gawron”, „Wesołowski”, „Franciszek”, „Jeleń”, „Wiktor”, „Benedykt”, „Kwiatkowski”, „Stanisław”, „Ryks”, „Jański”.

si byli: „Miś” (ks. Stanisław Niedźwiński – były wikariusz katedralny¹¹³), „A” (ks. Andrzej Chlastawa – skarbnik Kurii Biskupiej w Lublinie ¹¹⁴), „Gawron” (ks. Mieczysław Michalski – wikariusz katedralny) oraz „Magister” (ks. Czesław Furtak – wikariusz katedralny¹¹⁵). Wymienione osobowe źródła informacji wykorzystywano w sprawie operacyjnego rozpracowania biskupa o kryptonimie „Piotr” oraz w sprawie obiektowej prowadzonej przeciw kurii lubelskiej pod kryptonimem „Centrala”. Tak liczna sieć w zupełności wystarczała do zabezpieczenia operacyjnego biskupów i lubelskiej kurii.

Tą drogą organy aparatu bezpieczeństwa gromadziły niezwykle szczegółowe informacje dotyczące biskupa, m.in. przebieg i ustalenia konferencji dekanalnych, ze szczególnym uwzględnieniem stosunku biskupa do tzw. księży postępowych oraz księży usuwanych ze stanowisk kościelnych przez władze państwowe. Badały relacje biskupa Piotra Kałwy z kardynałem Stefanem Wyszyńskim, biskupami sufraganami (Tomaszem Wilczyńskim, Henrykiem Strąkowskim, Janem Mazurem, Bolesławem Pylakiem) oraz pozostałymi pracownikami kurii biskupiej (głównie wikariuszem generalnym księdzem Piotrem Stopniakiem i kanclerzem kurii księdzem Wojciechem Olechem), a także stosunek ordynariusza do polityki Episkopatu¹¹⁶.

Działania operacyjne podejmowane przez aparat bezpieczeństwa i władze państwowe wobec biskupa Kałwy zmierzały przede wszystkim do zmiany jego postawy wobec PRL i ograniczenia antypaństwowej, w rozumieniu władz, działalności. Zamierzano tego dokonać dzięki prowadzonej na bieżąco, za pośrednictwem osobowych źródeł informacji i techniki operacyjnej, kontroli politycznej postawy biskupa, a następnie, w zależności od wyników tej kontroli, stosowaniu odpowiednich działań profilaktycznych.

Działania władz nie zdołały jednak zmienić postawy biskupa, który konsekwentnie bronił niezależności Kościoła od państwa. Na rozmowy do przewodniczącego Prezydium WRN nadal przychodził zawsze na zaproszenie pisemne z obowiązkowo wcześniej ustalonym tematem. Tych konwersacji nie traktował jako rzeczowego dialogu, mającego na celu zbliżenie z przedstawicielami władz. Sam nawet, jak podkreślano, deklarował lojalność wobec państwa, a jednocześnie miał wiele krytycznych uwag i pretensji do władz państwowych i ich polityki w stosunku do Kościoła katolickiego. Według kolejnych raportów z końca lat sie-

¹¹³ W 1954 r. uchwałą Rady Państwa odznaczony Srebrnym Krzyżem Zasługi (*Uchwałą Rady Państwa z dnia 19 lipca 1954 r.*, „Monitor Polski” nr 108, poz. 1454, 1455, 1456, s. 1505).

¹¹⁴ W 1954 r. uchwałą Rady Państwa odznaczony Srebrnym Krzyżem Zasługi (*Uchwałą Rady Państwa z dnia 19 lipca 1954 r.*, „Monitor Polski” nr 108, poz. 1454, 1455, 1456, s. 1505).

¹¹⁵ W 1954 r. uchwałą Rady Państwa odznaczony Srebrnym Krzyżem Zasługi (*Uchwałą Rady Państwa z dnia 19 lipca 1954 r.*, „Monitor Polski” nr 108, poz. 1454, 1455, 1456, s. 1505).

¹¹⁶ AIPN Lu, sygn. 013/194 (II/2912), Sprawa operacyjnego rozpracowania bp. Piotra Kałwy krypt. „Piotr”; AIPN Bu, sygn. 0639/82 (30/78), TEOB Piotra Kałwy; sygn. 0713/5 (68/79), Materiały dotyczące kurii i diecezji lubelskiej za okres 1961–1974.

demdziesiątych ani aparatowi bezpieczeństwa, ani władzom wojewódzkim nie udało się zrealizować planów wobec biskupa Kałwy¹¹⁷, a dotychczasowe formy oddziaływania na ordynariusza nie wpłynęły na zmianę jego postawy.

Z analizy zachowanych źródeł wynika, że do 1949 r. środowisko Kurii Biskupiej w Lublinie było słabo rozpoznane przez organy bezpieczeństwa, a ich działalność ograniczała się jedynie do gromadzenia i weryfikacji danych uzyskanych od informatorów. Brak wartościowych agentów uniemożliwił podjęcie intensywniejszych działań wobec kurii lubelskiej.

Dopiero od 1949 r. Kuria Biskupia w Lublinie została poddana intensywnej inwigilacji przez aparat bezpieczeństwa PRL. Głównym zadaniem organów bezpieczeństwa w zakresie rozpracowania Kurii Biskupiej w Lublinie było wówczas ograniczanie działalności kurii w celu podporządkowania jej władzom. Aby to osiągnąć: ujawniano i dokumentowano działalność pracowników kurii, inspirowano i pogłębiano sprzeczności między biskupem i kierownictwem KUL. Ponadto władze bezpieczeństwa uważnie śledziły życie osobiste biskupów i pracowników kurii w celu zebrania kompromitujących ich materiałów, pozyskiwały tajnych współpracowników oraz ograniczały wyjazdy księży pracowników kurii na studia za granicę.

SUMMARY

The article below focuses on the source analysis of the process of investigating Diocesan Curia in Lublin in the years 1946–1947, during the period when two Lublin ordinaries were in charge: Bishop Stefan Wyszyński (1946–1948) and Bishop Piotr Kałwa (1949–1974). Diocesan Curia, as the most important institution in the Church administrative hierarchy, was subject to intensive surveillance by PRL's apparatus of repression.

At the beginning, the process of investigating the management structure on the diocese level was not conducted by specially selected departments but was performed as a part of broadly conceived actions directed against Catholic clergy. In the years 1946–1948, when bishop Stefan Wyszyński was in charge, operational activities against the clergy and the bishops were led by 5th Section of 5th Department of Voivodeship Public Security Office (Sekcja V Wydziału V Wojewódzkiego Urzędu Bezpieczeństwa) in Lublin (until the February of 1953). It can be inferred from the recorded data that until 1949 the Diocesan Curia's circle in Lublin was very poorly uncovered by Polish communist secret police and their activity amounted only to gathering and verifying data received from informants. The shortage of well-trained agents prevented taking more intensive actions against Bishop Wyszyński and Diocesan Curia in Lublin.

In the years 1949–1974, when Bishop Piotr Kałwa was in charge, the 5th Section of the 5th Department of VPSO continued their operational activities aimed against the Lublin's Curia. In 1953 a new department was created on the basis of 5th Section. The so-called 11th Department took over the entirety of cases pertaining to the Catholic Church. In 1955 the 11th Department

¹¹⁷ AAN, UdsW, sygn. 125/213, Wydział Wyznania Rzymskokatolickiego, Ks. bp Piotr Kałwa – ordynariusz diecezji lubelskiej, Charakterystyka Kałwy sporządzona przez kierownika WdsW, 27 I 1972 r., k. 19–22.

was transformed into 6th Department of VPSO in Lublin. 3rd Department of VPSO in Lublin and 1st Section of 6th Department of Polish communist secret police of Voivodeship Polish Citizen Militia Headquarters in Lublin (referat Służby Bezpieczeństwa w Komendzie Wojewódzkiej Milicji Obywatelskiej), respectively, also conducted investigation activities concerning the bishops and Curia.

As of 1949, the Diocesan Curia in Lublin was subject to intensive surveillance by the PRL's security service apparatus. Its main aim at that point was to restrict the Curia's activity so as to gain control over it. In order to achieve that, the activity of Curial employees and bishops was documented and revealed. Additionally, the conflicts between the bishops, Curial employees and KUL's management were incited and deepened. What is more, the secret police attentively scrutinised bishops' and Curial employees' personal lives in order to gather compromising data, gained secret collaborators (47 secret agents were involved in the process) and limited Curia employees' departures for studies abroad. Almost every type of operation activities was used against Bishop Piotr Kałwa. The secret police applied phone tapping, bugging, surveillance, reading mail and sending anonymous letters in order to undermine his authority. What is more, the secret police tried to set bishop Kałwa at variance with Primate Wyszyński. However, these actions did not change Bishops Kałwa's stance who, until his death, unwaveringly defended the Catholic Church's independence from the government.